

BIGARRENGO ADABAKIAK

Aspaldi ez duela agertua da Txillardegiren *Euskal kultura-ren zapalketa*: aurtengotzat jo dezakegu behintzat, «1984» ageri denez gero legezkoen artean. Betiko hizkera-modua dabil: sendoa, zolia, argia eta garbia. Horrexegatik beragatik agian, horren argia delako alegia, nabarmenegi gertatzen zaizkit, behin eta berriro, aditzera ematen dituen gogoetak.

Maiz pentsatu dut, eta esan ere bai inoiz, gogaideago dituela Txillardegik kontu kontari asmatuak gertatuak baino. Baduela, bestela esan, halako debekuren bat alegiazko ez diren egiazkoei hurbiltzeko, horrelakoen berri ematen abiatu bezain sarri larrugorrian azaltzen zaion eragozpena. Gertatuok, batipat, Txillardegiren «ni»-aren inguruko izatea suertatzen deanean. Eta maiz egingo dugu topo horrelakoeekin, «ni» hori ez baita ez laburra ez meharra.

Nere ustea da hori, eta barka bekik ustea uste bezala, beste irozgarririk gabe, hemen azaltzea; bestelakorik, gainera, erraz aurki daiteke sostengu bila hasiz geroz. Dena den, gogo duenak ikus dezake nola agertzen diren gertatuak eta gertatu ustekoak 'kondaira' honetan, eta hitz hau Txillardegik berak «Orangutanen ugartea»-n usatu zuen eran hartu dut. Aldizkari honetan ikusi zuen argia, 1957, 1-2.

Aldizkari hau eta aldizkari honenak baitira, hain juxtu, orain dihoazkidanak. Hori dela eta, honera aldatu beharrean naiz delako liburuxkan, 31. orrialdean, datorrena. Hona, bada, hor datorren zerbait:

«Mitzelena-ren inguruan [dioena diot] gero ateratzen hasiko zen *Egan* aldizkaria (1954) [atzizkirik eza Txillardegirena da], nahiz berrizaleago izan, bazuen, 'jakinlariak' xuxen esaten duten bezalaxe, halako 'kolaboratzaile produktuaren' fama: frankista Diputazio batetan argitaratua, Arrue-ren bedeinkazioarekin... Euskaltzaindia bera, garai hartan karlistaz josia

(Arrue, Oleaga, Seminario Rojas, etab.), zaku berean sartzen zuten batzuk...».

Norbaitek badaki segur aski biderik artezena beti hautatzen; nik, ez. Gehiago oraindik, norbait horrek badu kemen eta ausardia bide zuzen horretarik sekula ez saihesteko eta nik, berriz, ez dut deus parekorik. Hitz bi esango nituzke, halaz guztiz, barkakizunago gerta daitezen bekatu larriak,

Egia da EGAN, Urkixo Mintegiak idazlana bere gain hartu zuen puntutik, Gipuzkoako Diputazioarena izan dela, berea den Mintegiaren bitartez: ba ote zen, ordea, orduan eta puska bat beranduago, frankista ez zen Diputaziorik? Arrue-ren bedeinkazioarekin jaio zen eta bizi: egia hori ere, baina ez egia osoa, ezta alderatzeko ere. Nori berea zor zaionez gero, besterik ere eman zion Arruek EGAN-i, bedeinkazioaz gainera. Ez zen ausaz langilerik langileena izan; bai, ordea, eragileena, besteak mugierazten zituena eta besterentzat bideak zabaltzen saiatzen zena. Ezin uka mugak landatzen zituenik, bestetan esan dudan gisan. Ez, haatik, norbaitek *Garaia*-n landatzen zituenak baino estuagoak eta zorrotzagoak.

Ni urgazle izan baino lehen Euskaltzaindian zegoen Seminario de Rojas (ni hor nengoelarik ez zen inoiz, behin baizik, inori ziririk sartzen saiatu) frankista zen, noski, baina karlista? Don Nazario karlista zen behar bada, baina frankista? Frankista, bisitari-gelako hormak Gernika deseginaren airetikako argazkiz blei zeuzkana? Hilei (eta bidenabar biziei) errespeto gehixago zor zaie. «Nere Aitaren etxean egoitza asko dira», Aita Iraizozek itzuliaren arabera. Guk ere, geure izan behar lukeen euskal etxe honetan ez ote diegu karlistei txokoren bat opa behar, goiko ganbaran bederen?

Denbora batean jendeak uste zuen (Sh. Holmes-ek izan ezik) ez zuela jakiteak kokalekurik behar. Orain, aldiz, badi-rudi ez dakigunetik ez dakigukeela inolazko kalterik etorri. Halaz guztiz, eta inoren gaitzetan izango bada ere, nahi nuke EGAN-en historiaz zerbait esan labur baino laburkiago.

Aurrera baino lehen, aldizkari hau ez zen 1954ean sortu, arestian irakurri dugunez, ahobeteko deihadarrez horrela oihukatzen badute ere. Sortu, 1948an sortu zen; *Euzko-Gogoa* baino lehenago, beraz. Ez, ordea, euskaraz soilki, ezta haatik erdara hutsez ere. Lehenbiziko zenbakiak, urtarril-martxo bitartekoak, «Propósito» delako zerbait dakar atarian: erdaraz

lehenbizi, gero eta laburrago euskaraz. Euskarazkoa ez da, halaz ere, erdaratik iraulia, oraingo ohituraren arabera. Euskaraz ondu zuen norbaitek (Irigaraik, Artetxek?).

Ondoan datozenak ere bitarikoak dira, lehen buruan bi idazle bikain ageri direlarik: Blas de Otero («Poemas para el hombre») eta Manuel Lekuona («Iesu aurraren bizitza»). Gainerakoak ez ditut aipatuko; bai, ordea, hurrengoetako zenbait.

1954, 2-4, baino lehenago zenbait euskal idazle goiztar mintzatu zen hor. Besteak beste, Erkiaga, Labaien, Gaztelu, Jauregi, «Urrundik» idatzi zuen 'Prantzizkotarra' eta Jon Mirande. Honen lehenbizikoa, nik uste, «Nil igitur mors est» izan zen eta horrekin batean zihoan «*Nil igitur mors est* poemaren giltza» (1952, 1, 13-14 eta 15-16), gero *Orhoituz* bilduman, paperetan zuhur, isildu zutena. Giltza, lagungarri izango zitzaigulakoan eskaini zigun segur asko Mirandek. Baina oraingo jendeak, horrela behar ere, hobeki daki ateak zabaltzen ordukoak baino.

Dena den, ez zen aldizkaria «Mixelena-ren inguruan» aterra, Mixelena horrek artean doi-doi jakin baitzuen Diputazioko liburutegiaren atea non zegoen. Sartu zen azkenik, baita EGAN-en ere, ea zenbait lerro (1951, 3) argitarako ote zizkioten eske. Orduan eta geroxeago ikusi nuenez, Artetxek zuen euskal lanen ardura eta, beste aldetik eta beste mailan, Aingeru Irigaraik.

Euskara (berez, hain guttitan bezala!!!) nagusitzen hasia zen, gero eta nabariago, eta zenbaki bat badela esango nuke (1953, 1-4) zeharo euskaraz argitara zena: Irigarairen hitzaldia Axularrez, don Nemesioren poemak (beherago berriz agertuko), Lizardiren *Ezkundu ezin ziteken mutilla*, eta abar. EGAN euskalduntze bidean genuen, beraz, gu «Asmo berri» atalaurrean zuen zenbakiarekin (1954, 2-4) plazara baino lehen. Eta bigarren EGAN honetaz mintzatu beharko dut orain, harako «kolaboratzaile produktuaren fama» bazuenaz. Bazuen, baina ez dakit geroenean irauin duen.

Horrelako desegokikeriek ez naute, lotsagarri bada ere, gehiegi nahigabetzen: pizgarri eta pozgarri gertatzen zaizkit aukeran, gisa horretako purrustadetan nondik datozen jakiteak baitu axola, ez zer dioten. Inori aurpegira botatzea, nolana ere, erraza da: esanak frogatzea zailago litzateke. Saia dadila, halarik ere, gogo duena.

Gogoaz gainera baluke, haatik, salatariak beste betebeharrizko baldintza bat, guttieneko kontuan: salatzen duen bekatuaren kutsutik garbi egotea edota, izatekotan ere, honi dagokion penitentzia, aldezturik egina ez badu, egiteko prest aurkitzea. Nekez sala dezake kulpa salatzen duenaren krakaz orakaturik heldu denak, kaskarretik hasi eta orpoetaraino. Harako *omnia munda mundis* hartaz baliatzeke, xahutasuna aldezturik frogatu behar, besterenak lardaskatzen hasi baino lehen.

Badirudi, Jon Bilbaoren *Eusko bibliographia*-ri bagagozkio adibidez, EGAN-en hasi zirela kaleratzen Txillardegiren idazlanak, hasi eta segi, 1956-58 bitartean. *Item más*: «Urkijo-Mintegiko solas-aldia» deritza (1957, 3-4) «Unamuno eragille»-ri eta hitzaldi horiek, hain zuzen ere, Probintzi-jauregiko (hots, Diputazioko) areto batean egin ohi ziren, frankismo kiratsa uxatu gabe. Eta ez da oroiterazi beharrik, plazan salgai dagoelako, noren sarrera hitzak daramatzen *Leturia'ren egunkari ezkutuak*.

«Jakinzaleak» aipatu dituenez gero Txillardegik, EGAN-en teilapean esan daiteke zenbait sartuak direla, hala nola, *Inner circle*-koetan gelditzeko, Joseba Intxausti eta Jose Azurmendi: eta behin azaltzen den Torre-Alday, bihurri-antzeko *Y* dotorez apaindua, ez ote dugu Joan Mari Torrealday? Mesedegarri izan zitzaizkigun eta bihotzez eskertzen diet eman ziguten laguntza, baina ez da hau hemen dihoakigun auzia, urrin oneko jendea baizik. Are hobe da, behar bada, Paulo Iztuetak: ikus «Baten pasadizuak», 1965, 28-39. Gogoan daukat oraindik nola hartu nituen bertso horiek eta inprentara bidali, egilea egungo egunean bezain ezaguna ez zelarik. Berandu oroitu naiz, baina ez dut kanpoan utzi nahi zertzelada hori, «Yakinlariak» ez zirela ordurako «Jakinlari» bihurtu, oker ez banabil.

Txillardegik badu seta nagusi bat, besteen artean: euskal gauzak, hala ez badirudi ere, gero eta okerrago dabiltzalako. «Euskal kulturaren loraldia» 1968an hasten da eta 1975ean bukatzen: Frankoren hilezkilek eta loraldi horrenak batera jo bide zuten, gu negarrezko herri honetan utzirik. Goizago nabaritu zen beheraldia ahulen artean: «Eta *Egan* gero eta bakanago argitaratzen zelarik (urtean behin gehienez 1966-zerotzik, motelketa hau zapalaketarekin lotua)». (33.orr.).

Ez nuke inoren ametsik birrindu nahi (badakit, haatik, ezin-birrinuzkoak direla Txillardegirenak), baina EGAN-en ahu-

60

leriak badu zapalkuntzarekin zer ikusirik ez duen arrazoirik: buruz eta zentzuz ari bagara, gainera, zapalduago ote zegoen gure hizkuntza 1966an 1956an baino? Esan beharra dut, artobero usaina dariodala agertzen banaiz ere, nik 1965ean, udazken aldera, Torrelavegara aldegin nuela; gero, hurrengo urtean, Salamancara, hor gelditzeko. Ez nituen lehengo egin-kizunak bertan behera utzi erabat (probak ikusi ditut bederen etengabe), baina EGAN-ek iraun badu, erosoago zituen gidari eta laguntzaileei esker izan da. Iraun du, halere, eta ez euskaldun guztien atseginerako.

Hara errua aitortu: funtzionario bihurtu nintzen, eta erraz jakin dezakegu zer pentsatzen duen Txillardegik bilakatze horretaz (23 eta hurrengo orr.): «Azkeneko 25 urteetan, oro har, *ezker abertzaleak* eutsi dio (eta eusten ere, hein handi batez) euskal kulturaren pizkundeari. Gaur egun, diruaren poderioz, eta instituzio autonomikoe karrerismoari ireki dizkioten aukerak pitin bat aldaturik, funtzionario edo «lanari» mordo handi bat agertu da... Euskal politika PNV-ren (eta akolitoen) inguruan mogitzen hasi denez geroztik, hozitu berriak ziren adar berri batzu ihartu dira, eta euskal kultura funtzionariatu eta hoztu egin da... Aldakuntza politikoak direla-ta, euskal *kultur-gizonari* buruz ere, aldakuntza sakona izan da gutartean, «Vascongadetan» bereziki: 1956/76 urteetako euskaltzale *militanteari*, euskaltzale suharrari, gaur euskaltzale funtzionario eta txepela nagusitu zaio *askotan*. (Era berean, jakina, isilpeko buruzagi edo gudari ausartari [guztiok dakigu buruzagi mailakoa dela Txillardegi aspaldiko urteetan], agiriko oportunistak ustela eta frankismoaren ondoko sasi-abertzalea nagusitu zaizkio)».

Bada gehiago ere, baina hemen egingo dut planto aski luzea baita aldatu dudana. Niri dagokidanez, bekatari nauzue dudarik gabe, nahiz jakina denez ez naizen ezkerria (omen) den abertzaletasunaren mutil izan; are gehiago, jakina da ez naizela sekula izan ez ausarta, ez suharra, ezta ere ordea inoren buruzagia. Funtzionarioa, berriz, bai, 1965-1984 bitartean. Ez Eusko Jaurlaritzarena, ezta ere hemengo beste edozein instituzioren. Madrileko Hezkuntza Ministerioaren morroi naiz, baina ez dut uste Txillardegik hango nagusiak maiteago dituenik. Ala bai?

Baiezkoa beharko du izan erantzunak, ez baitigu ez niri ez beste askori aurpegiz-aurpegi esango Txillardegik berak ez

duela funtzionario izan nahi; are gehiago, ez dela bera funtzionariotzaren atzetik ibili, irekirik ez zegoen bidetik gainera. Badaki, noski, nik eta bestek ikusi ditugula Madrilera bidali zituen paper-metak. Zertarako, eta lekutxo baten eske jende ustel horren artean. Egingo nuke gainera lortuko duela luzaro gabe ahaleginetan lortu nahi duena. Puntu honetan ere, ordea, *omnia munda mundis*.

Beste auziren bat ukituko dut orain, ea aipatuak baino atseginago gertatzen zaigun. Aritmetikarik narrasenari dago-kio, Txillardegik funtsez ezagutzen duen gaiari.

Liburuxkaren izena ez dut gorago osorik aldatu, bai baitu eraskin edo isatsen bat: *1956-1981*. Nornahiri datorkio gogora, indarka ari gabe, zapalduago zegoela euskara 1946an 1956an baino. Are zapalduago zenbait jenderen mende gelditu ziren tokietan 1936an bertan.

Hautatu den lehenbiziko urteak badu orratik oinarri sendoa, 5. orrialdean ikus daitekeenez: «Euskal Kulturak azkeneko 25 urteotan jasan duen zapalkuntza» azertu behar omen du liburuak orotariko sarrera, kulturaren izaerarekikoa, aurrean daramala.

Ezin uka mende laurdena doala, ez gehiago eta ez guttiago, 1956-tik 1981-era. Halaz guztiz, *doubting Thomas*-en batek (nik neronek, esaterako) gogoeta bidegabekoren bat egin dezake: zergatik 1981ean buka liburua, liburuak berak aitortzen duenez, 1984 argitara aterea izanik?

«Galdera latza; ez, halaz guztiz, erantzunik gabe gelditu beharrekoa noraezean», Sir Thomas Brownek esan eta E. A. Poek errepikatu zuenez. Behar bada, gainera, aise erantzun daitekeena. 1956 gehi 25 1981 dira eta ez zait gogoratzen deus berezirik gertatu zenik burueneko urte honetan euskal kulturaren zapalketari buruz: aurten baino gehiagorik eta larriagorik ez behintzat, nik dakidanez. 1956an bilatu behar, orduan.

Lehen urte horretan, bai? Gauden pixka bat, ea zerbait datorrigun burura... Noski, ba... Urte horretan abiatu zen Txillardegi, goien ikusi dugunez, bere ibilaldi latz eta luzean euskal letretan barrena. Orduantxe ezagutu zuen zapalkuntza edota, berak ezagutzearekin, zapalkuntza sortu egin zen.

Avertxenkoren izkirimirietako batean honako gertaera hau kontatzen da. Badabil norbait pasealeku batean eta ibiltzez

aspertu delako eseri egiten da hango banku batean, dagoeneko eseririk dagoen beste norbaiten aldamenean. Hasten dira azkenik hizketan eta, hitzak hizpidea dakarrela, horra non lehenbizikoak jakiten duen poliki-poliki bigarrenaren iritzien berri. Jakin ahala, harritu ere egiten da. «Orain banaizela uste duzu, beraz?» «Jakina. Aldamenean zauzkat, ikusten zaitut, zuk esanak entzuten ditut. Arestian nahi gabe ukitu zaitut». «Baina, lehen, ni honera etorri baino lehen?». «Ez noski». «Eta gero, aldegiten dudanean?». «Ba, ixkina hortatik pasa arte, bai. Hortik aurrera, ikusten ez zaitudanez gero, ez zara (ez duzu?) 'esistitzen'».

Horrelaxe ba. Halako batean don Nemesiok paperean joserik utzi zuen bezala (ikus, berriro, EGAN 1953, 1-4, 17):

Ni,
    neri,
        nerekin,
            neretzat,
                neregatik.
Ta mundu guzia
                    atzetik.

Titulua baztertu dut. Esana dago, ordea, non eta zein orrialdetan irakur daitekeen.

MITXELENA

Behe aldeko azken oharra. Krutwigen deiturak, berari sinetsi behar badiogu, *t* bakarra aski du. *Ilias* (ik. 44. orrialdea) Homerok ondu zuen, gehienez ere; ez Zaitegik. Itzuli, berriz, *Ilias'ena* izena zuela itzulpenak, Gaizka Barandiaranek itzuli zuen eta Barandiaran hori, nik uste, ez da gerra aurrekoa euskal idazleen artean. Ez da erraz, orrialde hortako zerrendaren arabera, Txomin Agirrerren *Garoa* gerra aurrekoa izatea, eta zaharragoa den Txomin Agirrerren *Kresala*, berriz, gerrate ondokoa. Orobat, dirudienez, *Gero* eta *Peru Abarka*. Gidari den buruzagiak kontuzago isuri behar lituzke bere irakaskizunak.